

פולנוס פרוסט ב"דבר" ב־1943

ש. שלום וגרשם שלום

מצאנו שיהיה זה מן הענין להביא בחוברת־פרוסט זו של "קשת" את דברי הפולמוס שהתנהל לפני כשלושים־ושתיים שנה על דפי העתון "דבר" בין חוקר הקבלה והשבתאות, הפרופיסור גרשם שלום, לבין המשורר ש. שלום. למעשה, אין זה פולמוס ממש אלא רק תגובה פולמוסית של גרשם שלום על מאמרו של ש. שלום—תגובה על קיטרוגו נגד האנטישמיות של בעל "בחיפוש הזמן האבוד". דומה שהדברים, הנדפסים כאן מחדש בצירוף איגרתו של ש. שלום, המספרת על המפנה שחל עם השנים ביחסו אל פרוסט, מעניינים משתי בחינות ראשית, הם אחד הסימנים המעטים עד מאד בעתונות או בבקורת העברית של עשרות־השנים האחרונות להתעניינות ביצירתו של פרוסט. חילופי־הדברים הללו הם פרק ב"היסטוריה" הדלה של פרוסט בארץ־ישראל. כמובן, משך שנים נשארה יצירתו של פרוסט כספר החתום לקורא העברי, וגם כיום קשה לומר שבא הדבר על תיקונו. אך זעיר־פה זעיר־שם נכתבו רשימות ותגובות על קריאה בפרוסט—אם במקור הצרפתי ואם בתרגום, אם במכלול היצירה ואם בחלקה. שני המאמרים הללו מאת שני אישים בולטים בתרבות העברית המודרנית הם ודאי מן המאלפות שבתגובות הללו, כל אחת לפי דרכה וראייתה את פרוסט. הבחינה השניה היא לגופו של הענין הנדון: שאלת "האנטישמיות" של מרסל פרוסט, שהרבה דשו בה במשך השנים בבקורת הצרפתית בפרט והאירופית בכלל. דעתו של גרשם שלום, הידוע כמי שהתמחה בתולדותיה ובפניה הרבות של שנאת־היהודים, בפרשה זו השנויה־במחלוקת ואם גם האבסורדית קימעה, דומה שהיא ראויה להישמע שוב. שאלת "היהדות האבודה" של מרסל פרוסט נדונה במקום אחר בחוברת זו—שני המאמרים הללו מאירים אותה מנקודות־ראות של שני אישים יהודים. כדאי להוסיף ש"הידיד הקרוב" שעליו כותב גרשם שלום במאמרו הוא ואלטר בנימין, מעריצו של פרוסט, בעל מסה נפלאה על־אודותיו ושותף במלאכת־תרגומו של חלק מן הרומן לגרמנית (המתרגם העיקרי היה פראנץ הסל). רוחו של ו. בנימין, אשר לו שמור מקום יחיד־במינו בין מבקרי פרוסט (ככל שהמלה "מבקר" בלתי־מספקת לגביו כנראה), הריהי כמהלכת על דפי העתון המצהיבים מלפני שנות דור שבהם נדפסה רשימתו של גרשם שלום. אך ידברו הדברים בעד עצמם.

ש. שלום : בצל הנערות הרכות...

"דבר" 5576, יום רז חשוון תש"ד, 5 בנובמבר 1943

זה, בשוותו ערך מופלג לקטנות ולזוטות שבחיים (מעשה הראוי לשבח!) ממעט ומקטין עם זאת דמותן של הגדולות והנשגבות שבהם (מה שאיננו כלל תוצאה הכרחית ממעשהו הראשון). תיאור התחרים של הפי-ג'אמה אשר אחת הנערות תלבש בקיטונה עלול לתפוש אצלו אותו מקום ואותה חשיבות של גרודי העמים, של מלחמת שלושים השנה, של-פסל "דוד" למיכל אנג'לו. ומן הראוי להדגיש, אין זה נעשה רק על ידי גיבור הסיפור המאוהב, אשר האהבה תכהו בסגורים ותגרום לטשטוש הערכים בעיניו. זו השקפה מדעת של המספר, המזוהה תמיד עם גבורו. המספר עצמו נמצא "בצל הנערות הרכות", ואינו יודע הכרעה ביניהן, ואינו חפץ להכריע, כי על כן רום ושפל, טוב ורע, אור וחושך—אינם אלא סממנים של היופי האדיש... לאחר קריאת ספר כזה אנו מבינים משום מה לא ידעו קברניטי צרפת שבדורנו להכריע מה חשוב יותר, ההגנה על קו מאזינו או נשף של רקדנית אשר לה "הגב היפה ביותר בתבל", העמידה בשער מול פני הורס-העולם הנאצי או כוונת חן כלפי קונבנציות תרבותיות דקות מן הדק קות ביחסיהם לאנגליה. אם נוסף עוד כי בספר הזה של פרוסט נודף גם ריח כלשהו של אנטישמיות (אנטישמיות של דמויות ולא של רעיונות, וזו עוד גרועה מזו) נבין עוד יותר את רגש הריחוק המצטרף להנאת קריאתנו ביצירת הסופר הזה, המופלא לכי אורה. אם אנו נאלצים כבר לקבל את האנטי-שמיות כתוספת לנאי טמאה לכמה יצירות מופת של סופרי עולם שקדמו לדורנו, הרי לסופר בן דורנו אין אנו יכולים לסלוח אותה בשום פנים. סופר בן-דורנו שאינו רואה את הטראגדיה של אומתנו השדודה, שאינו רואה את הסילוף הנפשע שסילפו רושמי רשומות את צלם אלוהים שבנו—אינו סופר רואה, ראייתו אינה ראייה ואמיתו טעונה בדיקה. אמנם, אומרים לי כי אמו של פרוסט יהודיה היתה (היא הגותנת!). אומרים לי כי רוב תורתו שאובה מברגסון

קראתי בעת ובעונה אחת את ספרו של מארסל פרוסט הצרפתי "בצל הנערות הרכות" ואת ספרו של ש"י עגנון שלנו "שבור-עת אמונים", העוסקים שניהם במישרים או בעקיפין בנושא של "התועה בדרכי החיים", של האדם שאינו מוצא את ידיו ורגליו בשפע המראות והדרכים של תבל זו, שאינו יודע לבחור את הנערה האחת בין שבע הנערות שבמחיצתו. ומצאתי עניין רב בקווי הדימוי והשינוי שבין שני המספרים הללו. אצל מארסל פרוסט הפליאתני הידיעה הרכה חבה בדברים שבקטנות. אין נקלה ואין נכבד בעיניו לגבי אמנות הסיפור, ונוהג הוא לספר לנו תולדות אפייתה של עוגת קצפת ממולאה באותה אריכות אפית ובאותם דימויים והשוואות משטחי עולם ומלואו, כדרך אשר יספר לנו הומירוס על מלחמת טרויה הארוכה. אף על פי שאין להשתחרר לפעמים מאבק שיעמום למקרא אפופיה כזאת של הזוטות האינפניטיסימליים שבחיי יום-יום, הרי נוטים להרכין ראש בפני היכולת המדהימה של הראייה, ראיית כל פרט ופרט, כל תג ותג, כל גון ובן-גון. מספרינו העברים וביחוד בני דורנו זה לימדונו אמנם הרבה לכנות את הדברים בשמם, לראות פרטים ופרטי פרטים (מעניינים, למשל, צעדיו של א. א. קבק בכיוון זה ב"החלל הריק"), ואולם עדין מארסל פרוסט עלול להוסיף לנו לקח מרובה. פרצוף אדם, בית מגורים, מלבוש אשה, מראה נוף, כמה חליפות להם, כמה גונים, מצבים, יסודות וחלקים מחלקים שונים. היוד-עים אנו שם להם, מבלעדי שמות העצם הכוללים, שנהפכו כבר למושגים מופשטים חסרי משמעות פרטית? מארסל פרוסט יודע לקרוא כל דבר וכל שלוחתו של דבר בשמו המיוחד לו, ועל כן הוא מרתק אותנו אליו. ואולם הוא גם דוחה. הזכרתי כבר את אבק השיעמום המתלווה לקריאת אודיסיאה כזאת של פרורי יום-יום הממלאים מאות עמודים של תיאור ודימויים, לקוחים מכל שטחי החיים והאמנות וההיסטוריה האנושית. אל כך תתווסף ההרגשה הלא-נוחה, כי מספר

לכת וכל אחת ואחת מהן יש לה סגולות יקר משלה. ואולם נשמת האדם מושבעת ועומדת בכל זאת בויקתה אל האחת. ואחת זו איננה כמו אצל פרוסט אחת שרירותית, תעתוע היצר החולף, אחת שהיא שניה לאיזו ראשונה וקודמת לאיזו שלישית שתבוא אחריה, אלא הרי היא מקודשת לו משחר הילדות, מקובעת בנפשו כנתיב די נור, "אותה יבור לו האדם", אחריה הוא נוהה כמעט בעיניים עצומות, אותה יבקש בחבלי האהבה-אל-כולן וביסורי הלילות שאין להם הכרע, ועל ראשה הוא עונד לבסוף, בין יום ולילה, את זר הכלולות, כשהוא כמעט אינו מבדיל בינה ובין האחרות, אלא "מזלו חזי" ויד ההשגחה תנהלנו בבחירתו. ש. שלום

ופרויד היהודים. וכן אומרים לי, כי שורת הרומנים של פרוסט מסתיימת בעמידה מפורשת לצדו של דרייפוס. אבל ספר זה, כרך זה "בצל הנערות הרכות", רעל אנטישמי תוסס בין שורותיו, ועל כן טעמו נפגם וראייתו חשודה.

בספרו הקטן של עגנון "שבועת אמונים" (הוצאת שוקן תש"ג) אין אותה יריעה רח-בה, אין אותה הפלגה כבירה לעולמות רחוקים מן הגמלים של אגמי הנפש הזעירים, אבל יש משהו מן הזוהר הצנוע של האגדה היהודית, משהו מן ההילה של קדושת החיים, קדושה היודעת אמנם גם היא כי אין לשקול "מתן שכרן של מצוות" וכי אין להתעלם מן הערך המיוחד שבכל מראה ממראות החיים, כי כל שבע הנערות חשובות ככוכבי

גרשם שלום: בצל הפחד

"דבר" 5582, יום ו' יד חשון תש"ד, 12 בנובמבר 1943

ישראל. הצטערנו—כי ידענו אף ידענו בתורת ציונים דוקא שיש ויש מקום ל"אנטישמיות ציונית"; ומה גם כשהדבר נוגע לחשיפת ריקנותם ושקרם של כמה "דמויות" יהודיות ושכבות יהודיות. לימדו אותנו באגודות הנוער הציוניות לפני שלושים שנה, כי "משה'ל" של תיאודור הרצל אינו בדו"ת ספרותית אלא מציאות מרה וכמעט הייתי אומר מושרשת. למדנו שמותר ומותר לא רק להילחם בו בכל דמויותיו אלא גם לתאר אותו בכתב ובעל פה. כמה שמחנו אם נמצא מי שניתן לו כוח לצייר דמויות אלו ציור אמנותי. כמה בזינו לפחדם ולעבודתם של אותם שצעקו חמס אנטישמיות על כל ספר שתיאר, ויהא אפילו בדיוק נמרץ ואמנותי, דמויות שאינן חסרות כלל וכלל במציאות היהודית. כמה לעגנו לאידיליקה הכוזבת שמבקרי ספרות מחוגי המתבוללים דרשו מהסופרים הניגשים להסתכל ב"עם עולם" מקרוב. שמחנו על כל ציור מעמיק ואמיתי ושאין עמו חשבונות אחרים שיהודים ציירו בספרות היפה הרצינית. וכי חיפשנו בספרים אלו נחמה על מכותינו וסניגוריה ("הבנה")

ש. שלום כתב ("דבר" מיום ו' חשון) דברי הערכה על ספרו של פרוסט "בצל הנערות" ועל ספרו של עגנון "שבועת אמונים". לא הייתי עומד עליהם, אלמלא הערותיו של הכותב על "ריח כלשהו של אנטישמיות (אנטישמיות של דמויות ולא של רעיונות, וזו עוד גרועה מזו) הנודף מספרו של פרוסט". לסופר בן דורנו "אין אנו יכולים לסלוח בשום פנים". ספרו של פרוסט, בנה של אגם יהודית—"היא הנותנת" מוצא ש. שלום—"רעל אנטישמי תוסס בין שורותיו ועל כן טעמו נפגם וראייתו חשודה".

אולי הגיעה כבר השעה לומר מלה גלויה על המגפה של חיפושי אנטישמיות בסתרת המקנת בכל מקום, על הנכונות לזרוק חשידים ולהשליך שיקוצים בכל מקום. כמה צחקנו שסופר רציני כחזקאל קויפמן מילא לפני שנים אחדות את חוברות "מאז-נים" בראיות חותכות על "האנטישמיות הלאומית" של כמה סופרים ובעלי מחשבה במחנה הציוני והלאומי, מברדיצ'בסקי ועד ברנר ומא. ד. גורדון ועד אברהם שבדרון, והכריז עליהם כעל מלמדי קטיגוריה על

ש. שלום גילתה שכבה דקה ממנו על גבי הפרוזה הקפדנית הזאת. מתרגמו הגרמני של אותו הכרך "המלא רעל אנטישמי" היה ידידי הקרוב, יהודי גאה ודגול. כמה לילות התפלספנו בפאריס על הנימה היהודית הנש-זרת לתוך המפעל הכביר שהוא מהכרך הרא-שון עד האחרון, ולא טעמנו טעמו של אותו רעל. אמת נכון הדבר: אותה שכבה של יהודים ומומרים יהודים בדור ראשון או שני שכמה עמודים בספרו רב הכרכים של פרוסט מתארים ומנתחים אותה בחיבה של אמן וללא רחמנות של סניגור—שכבה זו אינה עשויה לעורר אהבתנו. ומה? וכי לאהוב אותה נקראנו? וכי אין סוואן זה, הגיבור ה"יהודי" הראשי בין היהודים הר-בים העוברים בספריו של פרוסט, אחת הד-מויות הנפלאות ביותר של צאצאי יהודים ב"חברה", שצוירו בזמן מן הזמנים? דמות זו שכל העדינות וכל כוח ההסתכלות שהיו ברשותו של הסופר, כאילו נתקפלו בו—רווית רעל האנטישמיות של יוצרה? אין זאת כי אם לצון חמד לו המבקר. והצעיר בלוד—וכי לא הכרנוהו מימי נעורינו? וכי לא חברנו היה בגימנסיה? וכי לא עליו שפכנו כל חמתנו בוויכוחים הלוהטים באו-תם הימים הברוכים ש"אנטישמיות ציונית" היתה עדיין מותרת ברבים?

איני יודע מה היה ש. שלום כותב אילו היה מזדמן לידו תרגום לועזי של "שכול וכשלוך" של ברנר! וש"י עגנון, אוהב ישראל מפור-סם זה, שהמבקר מהלל את הרגשתו העדי-נית? הלא גם "טעמו נפגם וראיתו חשודה"! וכי לא העיז זה לפרסם ברבים את סיפורו הגדול "בנערינו ובזקנינו" שכולו רווי רעל זה של "אנטישמיות בדמויות" שהיא הגרועה ביותר, והוא מראה שם את ציוני גליציה ודמויותיהם, כשם שפרוסט הראה את מתבו-ר ללי צרפת ודמויותיהם. אפשר וגם בשמואל יוסף עגנון דבק המום? אל נא ננהג באיפה ואיפה. נגזור על ימין ונאשים על שמאל—וגם אנו נענה ונאמר במלים ברורות: פלש-תים, פלשתים עליך, הבקורת הספרותית!

גרשם שלום

(ירושלים)

לפגימותינו? נחמה וסניגוריה הלא הוענקו לנו במידה גדושה וכל נער יודען; ואנו אמת חפצנו.

ועתה במולדת הספרות העברית של ימינו שאני? חורנו אל המגינות והריטונים הללו? כנראה, נעשינו רגישים ביותר בנקודה זו של האנטישמיות. נכווינו. והואיל ונכווינו, נעשינו דון-קישוטים; לא די לנו באנטי-שמיות האמיתית האורבת לנו בדרכנו והרינו מוכנים ומזומנים לגלות אותה בכל נעימה דקה ובכל הסתכלות חודרת. נכווינו ונע-שינו אטומים עד שהפסדנו את רגש האבחנה בין נעימה לנעימה, בין דמות לדמות.

כשהופיע לפני שנים מספר התרגום העברי של "סיפורי יעקב" לתומאס מאן, קם אחד המבקרים הרגישים בנקודה זו וקרא תגר מעל עמודי "דבר" על כי ספר אנטישמי כספרו של מאן תורגם לעברית.

כשנתעורר במלחמה זאת ויכוח על שאלת היהודים שם בארצות הברית, עמד סופר נוצרי ידוע ופירסם מאמר על הבעיה של יהודי ארצות הברית, דברים כנים ונבונים. מיד שקל למטרפסיה מידי סופרי ישראל וביניהם גם מהציונים, ציוני נוסח אמריקה מבעלי המליצה הציונית הגדולה, שהאנטי-שמי הידוע אברהם שבדרון כבר אמר עליהם מקצת מן האמת, הכריזו על אנטישמיותו של אותו סופר ומעל עמודי "דבר" הודיעונו על חשיפת פרצופו של זה. השתוממתי והלכתי לקרוא את דבריו ומעיד אני עלי שלא מצאתי בו אפילו אחד מששים ממה שכל חניך הציונות באירופה היה רגיל לומר בכל עת מצוא על בעית היהודים בארצות הברית.

ועתה הגענו גם למרסל פרוסט. כשלושים שנה עברו מאז הופיע הספר "שרעל האנטי-שמיות תוסס בו", ועשרים שנה עברו מאז נפטר מחברו. וערמות ערמות של מאמרים, קונטרסים וספרים נכתבו על חיבורו הגדול עד שסופר עברי גילה את הקוץ שבאליה זו.

מודה אני ומתוודה שמחסידי פרוסט אני. הפכתי והפכתי בספריו, ולא הספיקה לי השעה להתאבק ב"אבק שעמום" שעינו של

מכתב־לוואי מאת ש. שלום

25.12.74

אהרן אמיר היקר,
 לבקשתך הרשות נתונה לך לפרסם, בתוספת מכתבי זה, את דברי על "בצל הנערות"
 למרסל פרוסט, שנדפסו ב"דבר" לפני כארבעים שנה, אף על פי שבכתביי המקובצים
 לא כינסתי אותם. הסיבה לדחייתם נעוצה בשינוי שחל מאז ביחסי אל פרוסט. כמו
 רבות בחיים, שמתחוות ניגודים מחוללת אהבה, כן נהפכתי עם הקריאה החוזרת בכל
 הכרכים של "החיפוש אחרי הזמן האבוד" ממשגי השגות לאוהבו ומעריצו של
 הסופר הפיננומנלי. אך לא זו בלבד. עם ההתקדמות בקריאתי, כסדרה, מכרך אל כרך
 ("בצל הנערות" הוא כרך ב) נוכחתי לדעת, להנאתי, שיחסו של פרוסט אל היהדות
 הלך ונצטלל בד בבד עם עילוי כוחו היצירי, שהגיע לשיאו בכרך האחרון, כרך מציאת
 הזמן האבוד... בטוחני שמי שיטרח לחקור את הנושא לדיוקן יגיע לגילויים מפתיעים.
 לדוגמה אביא בזה כמה מקומות "יהודיים": "היא דיברה אליו בטון, בה גברת קתולית
 מואילה להודיע לגברת יהודיה, שהכומר שלה דן לכף חובה את הפוגרומים ביהודי
 רוסיה, ואף מעריך את נדיבותם של כמה ישראליטים" ("עולמם של הגורמגטים").
 האיזכור בחיבה של "מסתוריות מקדש שלמה בירושלים", בצירוף כמה ציטטות
 מעתליה של רסין ("סדום ועמורה").

הליגלוג הדק על גברת סוואן, שאף על פי שהיתה נשואה ליהודי, עמדה לצידם של
 מתנגדי דרייפוס ושבתה על ידי כך את ליבם (שם).
 הליגלוג על גברת קותר בשל הימנעותה בשיחה עם הבארון שארליס (שהיא חשבתו
 ליהודי) להעלות על שפתיה את המלה "סוכות", פן יראה בכך כוונה להזכיר לו את
 מוצאו היהודי (שם).

וכן הלעגת הבארון שארליס, הסוטה המיני, שלאמיתו הוא ממוצא גרמני, בשעה שהוא
 ממטיר אש וגפרית על פגימותו של היהודי בלוך (שם).
 טענתה של אוריאנה להגנת היהודים, הנלחמים למען דרייפוס: "שמא הם יודעים,
 דווקא משום שהם יהודים ומפירים את עצמם, שאפשר להיות יהודי בלי להיות בוגד"
 ("השבויה").

וכן: "ממש בצורה זו סח אנטישמי אל יהודי ומדבר סרה בכלל היהודים, בה בשעה
 שהוא מעתיר מחמאות על ראש איש־שיחו" ("הנמלטת").
 ולבסוף ציטטה יהודית מורשתית לדיוקה, שיש בה משום סיכום היצירה כולה:
 "המחדש בכל יום תמיד מעשי בראשית". (בסיום הכרך האחרון, "הזמן שנמצא
 מחדש").

ועל יחסי היום לפרוסט מוטב שיעידו שלושת הבתים המובאים להלן, מפי "אני השר"
 שבשירי "יום", שנכתב בשנת תשל"ג וכונס בפרך האחד־עשר של כתביי:

הוֹלֵכְתִי אֶשֶׁת נְהוּרֵי לְנוֹחַ.
 צְהַרֵי הַיּוֹם. דְּמָמָה נִשְׁתַּרְרָה.
 חוֹרְתִי אֶל הַסֵּפֶר הַפְתוּחַ,
 מוֹזֵן לְזֶמֶן אַחַד בּוֹ וְאֶקְרָא.
 סִפְרוֹ שֶׁל מְרִסֵּל פְּרוֹסֵט נִזְרֵ־הַסְּטוֹת
 בְּחַפְזוֹ שִׁי עֵקְבוֹת הַזֶּמֶן הָאֲבוּד.

הַאֵלֶּשׁ אֲשֶׁר בְּמַעוֹף צוֹקֶה בּוֹרְאָה
 עוֹלָם מִתְּהוֹ, מִנְקֵלָה גְּשׁוּב,
 הַעֲמִיס עָלָיו אֶת סְדוּם וַעֲמוּרָה
 וְנוֹף יְלָדוֹת אָבוֹד בְּכּוֹר צָרְף,
 עַד גְּלוֹתוֹ הַעֵת הַטְּהוֹרָה,
 וְהִיא קְבוּרָה בְּבֵית עֶלְמִין תִּיּוֹ.

וּבְשׂוֹל הַסֵּפֶר רְשׁוּמָה עֲדוֹת
 מִפִּי אֶחָד, פְּרִיגָד גְּרָג, רֵעוּ,
 אֲנִי מִפְּגֵשׁ עִם הַהוֹלֵךְ לְמוֹת
 סְתוּרֵי־הַמְּרָאָה, יְחִוּה דְעוּ:
 פְּתָאם מִבְּעַד מְסוּתָה גִּידְרֵן הָרִיק
 רְאִיתִי פְּנֵי סְבוּ הַרְבֵּי־הַצְּדִיקִי.

בברכה,
 ש. שלום